

Opracowała: Ewa Wyszyńska

Scenariusz lekcji: język polski

Temat: I. „Iluminacja” Krzysztofa Zanussiego jako opowieść o poszukiwaniu sensu życia.

II. Eseistyczny charakter wypowiedzi filmowej.

Czas: 2 godziny lekcyjne

Metody pracy: praca z tekstem, praca z fragmentami filmu, elementy wykładu

Cele lekcji:

Po lekcji uczeń potrafi:

- wyjaśnić co oznacza twierdzenie, że film jest tekstem kultury
- odnieść się w swojej analizie do różnych aspektów dzieła filmowego uwzględniając tło socjologiczne – historyczne, filmowe środki wyrazu, zachowania i postawy głównych bohaterów
- umie zdefiniować pojęcie „pamięć” i „iluminacja”

Słowa kluczowe: sens życia, esej

Przebieg lekcji:

1. Przywitaj uczniów. Wyjaśnij im, że inspiracją do lekcji jest obejrzany przez nich film „Iluminacja” Krzysztofa Zanussiego. Zapytaj uczniów o wrażenia, wprowadź do tematu.
2. Jak rozumieć pojęcie „iluminacja”?

[Tytułowa iluminacja to – filozoficznie rzecz ujmując – stan umysłu, w którym możliwe staje się poznanie szeroko rozumianej prawdy – o świecie, człowieku, sobie samym czy sensie

ludzkiej egzystencji. To nieprzewidywalny moment przyływu nagłej wiedzy, który zdarzał się ponoć świętym mędrcom i uczonym. To także w innym znaczeniu rodzaj wyeksponowania, wyostrzenia pewnego fragmentu rzeczywistości. Nie każdemu przytrafia się taki stan, częściej przez całe życie zmagamy się z wątpliwościami i dokonujemy wyborów bez przekonania o słuszności naszych decyzji. „Iluminacja” to termin zaczerpnięty z filozofii św. Augustyna, a oznaczający gwałtowne natężenie ludzkich zdolności poznawczych.]

1. O jakich problemach mówi film Zanussiego?

Obejrzyj fragmenty filmu: 1. rozmowa bohatera z komisją egzaminacyjną, 2. wędrówki po Tatrach, 3. wypowiedź studentów i profesorów dyskutujących na temat nauki. Poproś uczniów o wypowiedzi, skomentuj je i rozwiń.

[Film Zanussiego to opowieść o poszukiwaniu sensu istnienia, sensu życia i zarazem nieskuteczności wysiłków podejmowanych w tym celu. Bohater – Franciszek Retman to człowiek myślący w obliczu fenomenu życia. Pytania, które zadaje i niepewność, którą jest przepełniony są przecież udziałem wielu z nas. „Iluminacja” to więc z jednej strony historia młodego naukowca rozpaczliwie poszukującego prawdy o świecie, a z drugiej dzieje rosnącej niezgody na istniejące status quo i narastanie w bohaterze pytań natury religijnej. Bohater wierzy w możliwość poznania świata, szybko jednak przekonuje się, że wiedza naukowa – nawet tak precyzyjna jak wybrana przez niego fizyka – niekoniecznie pozwala doznać „oświecenia”, a więc rozpoznać rzeczywistość.]

2. Przedstaw kontekst, w którym powstał film Zanussiego. Jakie było polskie kino zanim pojawił się Krzysztof Zanussi?

[Powstanie „Iluminacji” to ważny moment w dziejach polskiego kina, które po wyczerpaniu się „szkoły polskiej” szukało nowych tematów i środków wyrazu. Reżyser zaproponował takie nowe drogi – przedstawił w swym filmie postać współczesnego bohatera, żarliwie szukającego prawdy. Film wzbudził w latach 70. duże zainteresowanie w Europie, a w Polsce stał się istotnym doświadczeniem pokolenia młodej inteligencji. Zanussi uczynił polskie kino, po ponad dwudziestu latach dominacji tematyki rozrachunkowej, historycznej i społecznej, głębsze o kilka tonów, zdolne do podjęcia problematyki antropologicznej i zadawania pytań o sprawy fundamentalne, ostateczne. „Iluminacja” była dla wielu młodych początku dekady lat 70. ich własną modlitwą, przynosząc oczyszczenie z propagandowego kina kraju budującego

socjalizm. Zamiast pojmowania doświadczeń człowieka w kategoriach powinności wobec narodu i historii uwarunkowanych polską historią (jak np. u Andrzeja Wajdy), pojawiają się tu – jako dominujące i właściwie jako jedyne – etyczne wahania człowieka odkrywającego odpowiedzialność za swój los i życie innych.

3. Czego szuka bohater „Iluminacji”? Poproś uczniów o wypowiedzi na ten temat po zapoznaniu się z materiałem nr 1.

[Bohater szuka sensu swojego istnienia, ale do końca nie odkrywa jego sensu chociaż cały czas naiwnie próbuje go odnaleźć (ma odwagę o to pytać). Znajdzie odpowiedź w ostatniej scenie filmu, nie jest ona logiczna, ale trafia prosto do jego emocji. Jest dana tylko bohaterowi – widz jej nie może poznać. Taka bowiem jest natura iluminacji.]

4. O bohaterze filmu. Wszyscy jesteśmy bohaterami Zanussiego. Poproś uczniów o wypowiedzi, skomentuj je i rozwiń. (Przedtem poproś uczniów o zapoznanie się z materiałem nr 2.)

[Bohaterem filmu jest Franciszek Retman, zwyczajny człowiek, żyjący w smutnej polskiej codzienności lat 60., którego zajmują problemy egzystencjalne. Poznanie ostatecznej prawdy nie jest możliwe, ale bohater nie zdaje sobie z tego sprawy. Mimo podejmowania wielu starań świat pozostanie dlań nierozpoznany, a poszukiwanie odpowiedzi wprowadzi do jego życia gorycz i rozczarowanie w miejsce początkowej fascynacji. W rozwiązaniu jego problemów nie pomoże ani wiara, ani wiedza – bohater z dużym wysiłkiem studiuje fizykę, mając złudzenie, że ta precyzyjna nauka pozwoli mu uzyskać odpowiedź na ważne dla niego pytania. Odbiorca filmu chce wierzyć, że Franciszkowi uda się w końcu dzięki naukom ścisłym poznać rzeczywistość, ale okazuje się, że wyjaśnienie sensu życia i śmierci leży poza nauką. Bohater zostaje poddany różnym doświadczeniom, które każą mu wątpić w możliwość poznania. Tragiczne przeżycia osobiste (śmierć kolegi w Tatrach) oddalają go od teoretycznej nauki. Okazuje się, że życie nie poddaje się ani naukowemu opisaniu, ani takiemu wyjaśnieniu. Na dodatek życie codzienne – konieczność utrzymania rodziny i zwyczajna praca niweczą szanse na poznanie prawdy. Bohater nie uzyskuje więc odpowiedzi na swoje pytania egzystencjalne i musi żyć dalej. Informacja o jego złym stanie zdrowia dodatkowo

oddala możliwość zajmowania się nurtującymi go zagadnieniami. W ostatniej scenie filmu bohater stoi na plaży z rodziną i nie wiemy, czy jest to poddanie się zwyczajnemu rytmowi życia czy chwilowa przerwa w poznawaniu świata.]

5. Na czym polega filmowa oryginalność „Iluminacji”?

[Film – uznawany za jedno z arcydzieł polskiego kina zwraca uwagę przede wszystkim swoją oryginalnością techniczną. Techniczne środki filmowe: skromna dekoracja (prostota scenografii), gra aktorska – główny bohater nie jest zawodowym aktorem, jest tzw. naturszczykiem, skąpe dialogi sugerują powściągliwość i wewnętrzne zamknięcie bohatera, elementy filmu dokumentalnego wplecione w film fabularny, symboliczne pokazanie pewnych etapów życia bohatera (zbliżenie świadectwa dojrzałości zamiast informacji, że zdał maturę), wyraźne niedomknięcie dramaturgiczne opowieści (brak zamykającej konkluzji, ulubiony zabieg dramaturgiczny wielu dzieł filmowych, zwłaszcza z lat 60. i 70.). Reżyser pozwala aktorom improwizować, stosuje technikę otwartych dialogów by w sposób pośredni charakteryzować bohaterów, pozostawiać margines niedopowiedzenia, dominantę nastroju nad akcją, a równocześnie budowa napięcie dramaturgiczne wynikające ze zderzenia racji moralnych i psychologicznych. W ten sposób stworzył nowe środki wyrazu: „nerwową”, nowoczesną dramaturgię. Nowatorstwo języka „Iluminacji” polega też na łączeniu scen pochodzących z różnych gatunków kina (zdarzenia fikcyjne przeplatają się z rzeczywistymi, sceny fabularne upodabniają się do filmu dokumentalnego, sceny animowane jakby z filmów oświatowych). Ten rodzaj narracji pojawiał się wcześniej w kinie, ale w realizacji Zanussiego uzyskał inny wymiar. Jest to kino autorskie, prawie do wszystkich filmów reżyser sam pisze scenariusze].

6. Jak film staje się tekstem kultury, wypowiedzią na tematy filozoficzne, a nie historyjką z morałem czy bez? Przed analizą poproś uczniów o przypomnienie pojęcia „eseju”.

[Tekstem kultury nazywamy wszystko to, co jest jej przejawem. W dziełach sztuki: np. literatury, muzyki, filmu obecne są nawiązania do dokonań cywilizacyjnych człowieka, co czyni je tekstami kultury.

„Iluminacja” ma charakter filmowego eseju. Jego temat określa już sam tytuł filmu, a szerzej mówi o tym sam reżyser w komentarzach na temat swojego dzieła. Bohater szuka olśnienia

w sprawach fundamentalnych, po drodze napotyka na rozczarowania i zwątpienie, traci równowagę by z trudem ją odzyskać i cały czas ma nadzieję, że kiedyś w końcu przyjdzie ta chwila, dla której pokonuje tyle trudności. Zrozumienie świata jednak nie przychodzi bo nie ma jednej jasnej prawdy, która mogłaby oświecić bohatera i położyć kres jego dążeniom. Z poszukiwaniem sensu życia jest jak z poszukiwaniem szczęścia – im bardziej się starasz, tym bardziej się od niego oddalasz. Dopiero kiedy zapomnisz o tym życiowym celu i zajmiesz się życiem możesz być szczęśliwy. Franciszek odbywa jakby podróż po życiu – długą i z przeszkodami. Nie pomoże mu w poszukiwaniach ani nauka, ani religia. Świat broni swojej tajemnicy, co w końcu zaczyna rozumieć bohater. Franciszek jednak nadal szuka wiedzy o świecie – kolejne nauki przynoszą zwątpienie i zmianę kierunku poszukiwań (biologia, medycyna), ale bohater się nie poddaje.]

Wiedza tajemna też nie daje odpowiedzi, ale pojawiają się coraz częściej sugestie, że nie należy za bardzo poważnie traktować rzeczywistości. Przychodzi więc czas na metafizykę ale i tutaj bohater nie znajdzie odpowiedzi. Dopiero doświadczenie śmierci wpłynie na postawę Franciszka – sytuacje krańcowe za każdym razem zmieniają bohatera chociaż nie prowadzą do jasnego zakończenia. Nie wiemy czy pobyt bohatera na plaży z rodziną to chwilowy odpoczynek i poświęcenie czasu rodzinie, czy ostateczna kapitulacja. Niepokój o los bohatera pozostaje, na pytanie „jak żyć” nie ma jasnej odpowiedzi.

7. Poproś uczniów o wypowiedź, czego dowiedzieli się o życiu i człowieku z rozważań dzisiejszej lekcji. Skomentuj wypowiedzi i ewentualnie uzupełnij wnioski.

8. Podaj zadanie domowe: „Przedstaw sylwetkę Stanisław Latały, odtwórcy głównej roli w „Iluminacji” i skomentuj jak los dopisał epilog do historii Franciszka Retmana.” Skorzystaj np. ze strony www.filmpolski.pl

Materiał 1.

„Pamięć jest to zdolność umysłu do przechowywania, a później przypominania sobie lub rozpoznawania zdarzeń, których się uprzednio doświadczyło. Dla większości psychologów poznawczych pamięć (*memory*) jest aktywnym systemem umysłowym, który odbiera, koduje, modyfikuje i wyszukuje informacje. Słowo „pamięć” odnosi się także do tego, co jest przechowywane – ogółu zapamiętanych doświadczeń, jak również specyficznego zdarzenia, które zostało zapomniane. Terminem pamiętanie (*remembering*) posługujemy się do określenia zarówno przechowywania, jak i przypominania. [...]

Pamięć tym się różni od fotografii czy filmu dokumentalnego, że wspomnienia rzadko są dokładnymi kopiami wcześniejszych doświadczeń, jak fotografie czy klatki filmu. Na to, co pamiętacie, ma wpływ wiele czynników: niektóre działają w czasie pierwotnego zdarzenia, inne – kiedy przechowujecie informację do późniejszego użytku, a jeszcze inne – kiedy przypominacie sobie pierwotną informację. Na wasze wspomnienia może także oddziaływać zdrowie fizyczne, uwaga, emocje i uprzedzenia. Wynik netto tych licznych wpływów działających na waszą pamięć jest taki, że pamiętacie coś w rodzaju kolażu, na który składają się zdarzenia, których sami doświadczyliście, zaczerpnięte z drugiej ręki opisy zdarzeń, wasze oczekiwania, fantazje, a nawet poczucie tego, co jest społecznie pożądane. Tak więc wasze najżywsze wspomnienia mogą być w istocie zniekształconymi obrazami rzeczywistych zdarzeń. Być może pamiętacie nawet, że byliście gdzieś, gdzie naprawdę nigdy nie byliście, lecz tylko słyszeliście o tym miejscu. Zamiast traktować swoją pamięć jako katalog zdarzeń, myśleliście o niej jako o zbiorze ksiąg o waszych osobistych dziejach. [...] Wspomnienia pomagają określić siebie, wiążą wasze obecne myśli i działania z tym, co było ważne w waszej przeszłości, i przygotowują do tego, co będzie w przyszłości.”

Philip Zimbardo, Psychologia i życie (fragmenty).

Materiał 2.

„Zanussi podjął w *Illuminacji* próbę stworzenia eseju filmowego [...]. Epizodyczna struktura filmu, przypominającego notes współczesnego intelektualisty, miała podkreślać istotność zadawanych pytań i całą niepewność cząstkowych odpowiedzi. Wprowadzenie elementów różnych form gatunkowych (inscenizacja, dokument, komentarz naukowy lub oświatowy) pozwalało na wewnętrzną ironię, na zdynamizowanie wypowiedzi, na podważenie stereotypów (kryjących się w każdej „ortodoksyjnej” formie). [...]

Bohaterem eseju o rozterkach współczesnego człowieka myślącego jest chłopak z prowincji, który trafia na studia do Warszawy. Już w pierwszych scenach reżyser proponuje, byśmy spojrzeli na bohatera jak na przypadek kliniczny: mierzy go i waży na naszych oczach, bada tętno i iloraz inteligencji. To jeden z tysięcy "przypadków", jakie co roku stają przed komisjami egzaminacyjnymi wyższych uczelni. Typowość i niepowtarzalność, masa ludzka i indywidualność - jeden z obszarów napięć, jakimi żyje kultura XX wieku.”

Jerzy Uszyński, Poza dosłownością (fragmenty), "Kwartalnik Filmowy" 1997, nr 18.